

Н. М. Діанова

ПРАВОСЛАВ'Я У НОВОРОСІЙСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТИ

Ключові слова: Новоросійський університет, духовенство, викладання, богослов'я, духовність.

Ключевые слова: Новороссийский университет, духовенство, преподавание, богословие, духовность.

Key words: Novorossish university, clergy, teaching, divinity, spirituality.

Впродовж дореволюційного періоду релігійні дисципліни були невід'ємною складовою частиною навчальної програми Імператорського Новоросійського університету (ІНУ). Серед студентів і викладачів були представники різних релігійних конфесій, які завдяки свободі віросповідання, яка мала місце в Одесі, мали можливість задовольняти свої духовні потреби. У зв'язку з тим, що більшість студентів сповідували православ'я, провідну роль відігравала Університетська православна церква св. Олександра Невського. Витоки виховання студентів у дусі православної релігії були сформовані на початковому етапі діяльності Рішельєвського ліцею, який був попередником ІНУ. Тоді ж була закладена традиція співпраці з духовними особами, які викладали Закон Божий, одночасно ставали настоятелями Олександро-Невської церкви. З 1837 р. у ліцеї діяли кафедри догматичного та морального богослов'я і церковної історії та церковного права, де викладачами працювали представники духовенства, що мали вищу духовну освіту. Релігійне виховання студентів знайшло подальший розвиток у Новоросійському університеті.

Проблема викладання релігійних дисциплін певною мірою розглядалась дослідниками XIX ст. Серед них варто відзначити О. І. Маркевича, який написав спогади, приурочені до 25-ї річниці ІНУ [1], Й. Г. Михневича, що видав працю, присвячену 40-річчю діяльності Рішельєвського ліцею [2], М. І. Пирогова, який у своїх статтях піднімав питання про доцільність викладання богослов'я в університетах [3].

Сучасна історіографія представлена низкою довідкових публікацій О. А. Бачинської, Н. П. Бевзюк, С. Данилової, В. В. Левченка, В. О. Мирошніченко, О. Є. Музичка, О. В. Смінтини та інших, присвячених постатям професорів, які викладали

релігійні дисципліни в ІНУ. Вони опубліковані в багатотомному біографічному словнику «Професори Одеського (Новоросійського) університету», виданому за редакцією В. П. Пружиної і В. В. Самодурової у 2005 р. [4] та енциклопедичному виданні «Одеські історики», перший том якого побачив світ у 2009 р. [5]. Проте ще відсутнє окреме монографічне дослідження, присвячене проблемі співпраці православного духовенства з Новоросійським духовенством. Ця тема набуває особливої актуальності на сучасному етапі, коли постає питання про посилення духовного і морального виховання молоді.

Мета представленої публікації полягає в дослідженні місця православ'я та ролі духовенства в навчально-виховному процесі ІНУ.

У відповідності до навчальних програм Новоросійського університету значна роль відводилася предметам релігійного напрямку. Про це свідчить той факт, що в 1865 р. від кафедри богослов'я була відділена кафедра церковної історії і церковного права. Завідувачем кафедри богослов'я та її професором обрано протоієрея професора Михайла Карповича Павловського, який розпочав свою релігійно-педагогічну діяльність ще у Рішельєвському ліцеї з 1833 р. Він неодноразово переобирається на цю посаду і лише у 1873 р. змушений був завершити викладацьку діяльність у зв'язку із погіршенням стану здоров'я, залишившись на посаді протоієрея Університетської церкви. За свою сумлінну роботу протоієрей отримав звання заслуженого професора університету [6, с. 15–16].

З нагоди святкування 50-річчя його священства (1885 р.) делегація від університету, на чолі з ректором С. П. Ярошенком, вручила професору диплом про присвоєння звання почесного члена університету. При цьому зазначалось, що впродовж своєї викладацької діяльності він особливу увагу зосереджував на проблемі морально-християнського виховання студентів. Колишній директор ліцею професор О. М. Богдановський згадував лекції та проповіді М. К. Павловського як «слова пророка, які запалювали серця людей». Протоієрей О. М. Кудрявцев зазначив, що безпосередньою заслugoю Михайла Карповича є те, що він відстояв свободу викладання богослов'я в університеті, орієнтуючись на формування в студентах морально-християнських цінностей [6, с. 8].

У подальшому професор продовжував підтримувати стосунки з Новоросійським університетом і подарував бібліотеці 450 книг богословського змісту [7, с. 435]. Після його смерті дональка — Варвара Михайлівна Аносова заповідала 1/6 частину всього свого капіталу (б 800 крб.) Новоросійському університету в якості недоторканного капіталу, на відсотки із якого була затверджена щомісячна стипендія для студентів імені заслуженого професора і почесного члена університету протоієрея М. К. Павловського [8, арк. 1–10].

Наступником М. К. Павловського на кафедрі богослов'я став Олександр Миколайович Кудрявцев, якого професор сам запросив до Новоросійського університету під час зустрічі з ним у Відні в 1872 р. Вихованець Московської духовної академії О. М. Кудрявцев на той час мав низку опублікованих творів, які зробили його ім'я відомим у відповідних церковних колах. У 1874 р. О. М. Кудрявцева, який уже мав ступінь магістра богослов'я і сан священника, обрано професором богослов'я у Новоросійському університеті. Згодом, у 1880 р., його затверджено в званні професора богослов'я, а ще через три роки він отримав сан протоієрея [1, с. 169–171]. Серед документів «Особистого фонду О. М. Кудрявцева», який зберігається в Державному архіві Одесської області, є конспекти лекцій професора з низки предметів, які він викладав: богослов'я, історії філософії, логіки та церковного права [9]. Вони вказують на сумлінний підхід їх автора до науково-педагогічної діяльності, за яку він у 1887 р. був нагороджений орденом св. Анни 3-го ступеня [10, арк. 1].

Під час перебування на посаді професора ІНУ Олександр Миколайович написав значну кількість проповідей і статей, пов'язаних із історією церкви, які опубліковані в місцевих журналах, газетах, «Херсонских епархиальных ведомостях» та інших виданнях. Значний резонанс серед осіб духовного звання мала його робота «Сравнительный очерк епархиальной деятельности по свечной операции» [11]. Автор переконливо показав, яку користь церковнослужителям може принести влаштування епархиальних свічних заводів та безпосередній контроль за продажем свічок у спеціально створених церковних лавках. Адже частина коштів від так званих «свічних операцій» можна використовувати на розвиток навчально-духовних закладів у від-

повідніх єпархіях. Зазначена праця викликала інтерес і позитивний відгук духовенства з різних регіонів Російської імперії [12, арк. 1–43].

У 1888 р. О. М. Кудрявцев за власним бажанням звільнився з ІНУ і переїхав до Москви, де йому запропонували кафедру богослов'я в університеті. Проте у тому ж році він тяжко захворів і повернувся до Одеси, де незабаром помер.

21 грудня 1888 р. вийшов наказ міністра народної освіти про призначення професором богослов'я ІНУ протоієрея Василя Мироновича Войтковського, який до цього понад 17 років очолював кафедру церковної історії. Він читав лекції з богослов'я, церковної історії та канонічного права. Одночасно займався благодійною діяльністю, зокрема, брав участь у відкритті в Одесі їdalyni для малозабезпечених студентів [13, с. 269]. В. М. Войтковський став настоятелем Університетської церкви Олександра Невського. Впродовж свого служіння протоієрей неухильно дотримувався позиції, що всякий храм Божий є найвищою школою Божою на землі. У ньому вивчається наука про Царство Боже з його вищими цілями і благами, наука про тимчасову і вічну долю людини, про земне, істинне щастя і небесну благодать. Аналогічне призначення має й Університетський храм. Роль його священика полягає в сумлінному викладенні божественної мудрості, вірного її розуміння та застосуванні в людській життедіяльності. Наука без віри, — підкresлював протоієрей, — легко може перетворитися в своєрідне ідолопоклонство — віру і поклоніння лише одній видимій природі та природі людини, а не поклоніння істинному єдиному Богу [14, с. 26, 30].

За сумлінну 30-річну роботу в ІНУ В. М. Войтковський отримав звання заслуженого професора і срібну медаль на стрічці ордена св. Олександра Невського [15, арк. 1–8].

Кафедру церковної історії в 1889 р. посів вихованець Казанської духовної академії, магістр богослов'я екстраординарний професор Микола Хомич Красносельцев. На цей час він зарекомендував себе талановитим науковцем, якого обрано дійсним членом Казанського товариства археології і етнографії, почесним членом Ростовського музею Церковних старожитностей, дійсним членом Імператорського Московського археологічного товариства, Київського історичного то-

вариства Нестора-літописця, Історико-філологічного товариства при ІНУ, Одеського товариства історії і старожитностей та членом-кореспондентом Константинопольського історико-філологічного товариства [16, арк. 3–10].

У 1894 р. наказом міністра освіти М. Х. Красносельцева затверджено ординарним професором Новоросійського університету по кафедрі церковної історії [16, арк. 11, 14]. Цей час збігся із розвітком його наукової діяльності та її визнання в середовищі вищого духовенства. Впродовж своєї майже десятирічної викладацької роботи в ІНУ М. Х. Красносельцев розробив загальні курси для студентів із історії християнської церкви, історіографії та історії церковної літератури, історії православного чернецтва, джерелознавства церковної історії, історії християнського мистецтва до епохи іконоборства та інші [17, с. 148–149].

В одеський період своєї діяльності професор значну увагу приділяв роботі історико-філологічного товариства при ІНУ. Він був членом його правління і постійно читав цікаві реферати, знайомлячи слухачів із новими науковими відкриттями. М. Х. Красносельцев брав активну участь у виданні «Летописей» Новоросійського університету та журналу «Византійський временник». Коло його наукових інтересів було досить широким. Він цікавився церковною історією та археологією, плідно займався дослідженням церковних старожитностей Сходу та деяких європейських країн.

Будучи істориком за покликанням із богословською освітою М. Х. Красносельцев пріоритетного значення надавав церковно-історичним дослідженням. Посада професора церковної археології і літургіки обумовила виокремлення з кола його наукових інтересів церковно-археологічного та історико-літургічного напрямків [18, с. 16, 24].

Свої наукові напрацювання професор використовував при підготовці лекцій з церковної історії та археології. Він узагальнив їх і видав окремою книгою в 1889 р. [19].

Після його смерті (1898 р.) екстраординарним професором кафедри церковної історії ІНУ 2 жовтня 1899 р. призначено Олександра Павловича Доброклонського. Він отримав освіту в Московській духовній академії, яку закінчив у 1880 р. зі ступенем кандидата богослов'я. Не прийнявши сану священика,

він переважну частину свого життя присвятив церковній історії. У 1916 р. О. П. Доброклонський підготував докторську дисертацію, отримав ступінь доктора церковної історії і був затверджений на посаді ординарного професора церковної історії ІНУ [20, арк. 1].

Крім викладацької та наукової роботи О. П. Доброклонський значну увагу приділяв адміністративній діяльності: був секретарем історико-філологічного факультету, його деканом (1910–1919 рр.) і декілька разів виконував обов'язки ректора університету (1915–1917 рр.).

Протягом 1900–1918 рр. професором богослов'я в Новоросійському університеті та протоієреєм Олександро-Невської церкви був Олександр Михайлович Клітін. Він читав курси з історії релігії дохристиянського світу, богослов'я та інші. Наслідком його багаторічної викладацької практики стала узагальнююча праця з історії релігії, призначана найкращим тогочасним посібником з цього предмета [21]. У своїх проповідях і лекціях, прочитаних студентам Новоросійського університету, протоієрей піднімав питання релігійного та морального стану суспільства. Він був переконаний у необхідності вивчення студентами богослов'я, так як це позитивно впливає на загально-розумовий розвиток молодої людини, її духовний та моральний стан [22, с. 2–9].

Викладачами канонічного права на кафедрі церковного законодавства ІНУ були світські особи з вищою духовною освітою. Впродовж 1870–1875 рр. його викладав Олексій Степанович Павлов. Він закінчив Казанську духовну академію і впродовж 1863–1870 рр. був екстраординарним професором канонічного права в Казанському університеті, де здобув ступінь доктора церковного права. Під час перебування в Новоросійському університеті О. С. Павлов активно займався науковою роботою.

У 1887 р. екстраординарним професором церковного права при ІНУ став Олександр Іванович Алмазов, який у 1884 р. закінчив Казанську духовну академію і захистив магістерську дисертацію. Одеський період позначений активною науковою та викладацькою діяльністю. У 1897 р. О. І. Алмазов став доктором богослов'я, а через рік — екстраординарним професором Новоросійського університету по кафедрі церковного права. Він багато часу віддавав викладацькій роботі, з повагою ставився

до студентів. Впродовж 1902–1904 рр. О. І. Алмазов був деканом юридичного факультету, а в 1911–1912 рр. — помічником проректора ІНУ [23, с. 21–24].

Університетська церква Олександра Невського припинила свою діяльність лише з приходом радянської влади. На засіданні Ради Новоросійського університету, яке відбулася 18 червня 1920 р., зачитано наказ Губнаросвіти від 4 травня 1920 р. про заборону богослужіння в університетській церкві, перенесення церковного майна в інший храм і переобладнання церковного приміщення під аудиторію. До того ж 1 травня 1920 р. в університеті скасовувалася кафедра історії церкви і звільнявся її викладач — приват-доцент Гроссу [24, с. 21].

Таким чином, наприкінці XIX — початку XX ст., в умовах поширення атеїзму та протестантських течій, виховання студентів на основі ідеалів і цінностей православ'я стало пріоритетним напрямком освітньої діяльності духовенства. У Новоросійському університетіprotoіереї, які були вихованцями духовних академій, очолювали кафедри Богослов'я та церковної історії, викладали курс релігійних дисциплін та були настоятелями університетської церкви св. Олександра Невського. Канонічне право на кафедрі церковного законодавства викладали світські особи, що мали вищу духовну освіту. Міністерство освіти і єпархіальні архіереї сподівались, що викладання богословських дисциплін сприятиме зміцненню православної віри, піднесення християнської моралі та культури серед студентів і стане на заваді проникнення до навчальних закладів ідей матеріалізму та соціалізму.

Джерела та література

1. Маркевич А. И. 25-летие Императорского Новороссийского университета / Маркевич А. И. — Одесса : Экон. тип., 1890. — 734 с.
2. Михневич И. Г. Исторический обзор сорокалетия Ришельевского лицея, с 1817 по 1857 год / И. Михневич. — Одесса, 1857. — 200 с.
3. Пирогов Н. И. Сочинения. — Т. 1. Педагогические и публицистические статьи. — К. : Пироговское общество, 1910. — 962 с.
4. Професори Одеського (Новоросійського) університету: Біографічний словник / упор. та бібл. ред. : В. П. Пружина, В. В. Самодурова. — Одеса: Астропрінт, 2005. — Т. 2, 3.
5. Одеські історики. Енциклопедичне видання. Том I (початок XIX — середина ХХ ст.). — Одеса : Друкарський дім, 2009. — 480 с.

6. Пятидесятилетие священства заслуженного профессора и почетного члена Императорского Новороссийского университета, протоиерея Михаила Павловского. — Одесса : Славянская типография, 1886. — 30 с.
7. Бевзюк Н. П. Павловский Михайло Карпович // Професори Одеського (Новоросійського) університету. — Одеса, 2000. — Т. 3. — С. 434–435.
8. Державний архів Одеської області (далі — ДАОО). — Ф. 45. — Оп. 9. — Спр. 135.
9. ДАОО. — Ф. 631. — Оп. 1. — Спр. 30, 33, 34, 38, 43, 53.
10. ДАОО. — Ф. 631. — Оп. 1. — Спр. 51.
11. Кудрявцев А. Н. Сравнительный очерк епархиальной деятельности по свечной операции / А. Кудрявцев. — Одесса : тип. Ульрих, 1879. — 75 с.
12. ДАОО. — Ф. 631. — Оп. 1. — Спр. 55.
13. Бачинська О. А. Войтковський Василь Миронович / Бачинська О., Бевзюк Н., Данилова Є. // Професори Одеського (Новоросійського) університету: Біографічний словник / упор. та бібл. ред. : В. П. Пружина, В. В. Самодурова. — Одеса : Астропrint, 2005. — Т. 2. — С. 267–270.
14. Войтковский В. Речь при первом богослужении в церкви Императорского Новороссийского университета / Войтковский В., прот. // Приб. к ХЕВ. — 1889. — № 2. — С. 26–31.
15. ДАОО. — Ф. 45. — Оп. 4. — Спр. 1175.
16. ДАОО. — Ф. 45. — Оп. 4. — Спр. 1374.
17. Сминтина О. В. Красносельцев Микола Хомич / О. В. Сминтина // Професори Одеського (Новоросійського) університету: Біографічний словник / упор. та бібл. ред. : В. П. Пружина, В. В. Самодурова. — Одеса : Астропrint, 2005. — Т. 3. — С. 147–151.
18. Алмазов А. И. Профессор Николай Фомич Красносельцев. Очерк его жизни и ученая деятельность / А. И. Алмазов // Поминка по Н. Ф. Красносельцеве. Издание Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском университете. — Одесса : Экон. типогр., 1899. — С. 1–48.
19. Красносельцев Н. Ф. О значении археологических открытий для обработки древней церковной истории / Красносельцев Н. Ф. — Одесса : Экон. типогр., 1889. — 22 с.
20. ДАОО. — Ф. 157. — Оп. 1. — Спр. 3.
21. Клитин А. М. История религии. Опыт историко-богословского исследования / А. М. Клитин. — Одесса : тип. «Русской речи», 1910. — 544 с.
22. Клитин А. М. Отношение богословской науки к всемирным задачам богочеловечества (Вступительная лекция профессора богословия, читанная 24 января 1901 г. в Новороссийском университете) / А. Клитин. — Одесса : «Экономическая» тип., 1901. — 15 с.
23. Левченко В. В. Алмазов Олександр Іванович / В. В. Левченко // Одеські історики. Енциклопедичне видання. Том I (початок

- XIX — середина ХХ ст.). — Одеса : Друкарський дім, 2009. — С. 21–24.
24. Розвиток православ'я на півдні України кінець XVIII — початок ХХ ст. (на матеріалах Херсонської губернії та Південної Бессарабії): бібліографічний покажчик / автори-упорядники В. В. Самодурова, Н. М. Діанова, В. С. Кочмар. — Одеса : Астропрінт, 2010. — 440 с.

Анотації

Діанова Н. Н. Православие в Новороссийском университете.

В статье рассмотрены основные формы сотрудничества одесского духовенства с Новороссийским университетом: в сфере образования, науки и духовного воспитания студентов. Показана роль преподавателей с высшим духовным образованием в учебно-воспитательном процессе университета.

Dianova N. N. Orthodoxy in Novorossiysk university.

In article the basic forms of co-operation of Odessa clergy and Novorossiysk university are considered: in education sphere, science and spiritual education of students. The role of teachers with the higher spiritual education in the process of teaching is shown.

A. I. Мисечко

ПРО ДЕМОКРАТИЧНІ ТРАДИЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ (НА ПРИКЛАДІ ОДЕСИ XIX — ПОЧАТКУ ХХ СТ.)

Ключові слова: демократична традиція, українське громадянство, «Просвіта», боротьба, вибори, Дума.

Ключевые слова: демократическая традиция, украинское гражданство, «Просвіта», борьба, выборы, Дума.

Key words: democratic tradition, Ukrainian citizenship, «Enlightenment», fight, elections, the Duma.

Добре відомо, що український народ несе в собі давні демократичні традиції. Про це неодноразово писали провідні українські вчені-історики, зокрема М. Грушевський, який у своїй статті «Звичайна схема «руської» історії і справа раціонального укладу історії східного слов'янства», виданій у 1904 р. в петербурзькому виданні АН «Сборник статей по славяноведению», показав та обґрунтував свою схему історії України як самостій-